

Změnil se typ společenského uspořádání v letech 1967 - 1984?

PAVEL MACHONIN*

Ústav sociálně politických věd, Univerzita Karlova v Praze

Did the type of the social structure change in the years 1967-1984?

Abstract: In the article data produced by a secondary analysis of the survey of the "class-social structure" in Czechoslovakia in 1984 by M. Tuček are used in comparison with the results of the social stratification survey of 1967, which the author conducted. Through correlation and factor and cluster analysis it is shown that in 1967 a moderate domination of the meritocratic stratification principle emerged, while the considerable influence of the bureaucratic-egalitarian principles, as a main source of status inconsistency, still remained. The same methods applied to the 1984 data prove that Czechoslovak society after the soviet occupation and so-called "normalization" was destratified in an anti-meritocratic way. The "new class" of the political elite dominated, while the processes of relative pauperization created distinct groupings at the lowest levels of society. At the same time an independent cultural differentiation occurred, which prepared the conditions for the events of the end of the eighties. A detailed description of the results of the cluster analysis of the partial social statuses and of the identification of the clusters is attached, as well as an attempt at pointing out the groups that tended towards support of the political system, and those that tended toward the opposition.

Sociologický časopis, 1992, Vol. 28 (No. 1: 73-83)

Svědomitá restrukturační dat z šetření třídní a sociální struktury Československa 1984, jak ji uskutečnil a popsal M. Tuček v předchozí informaci, dává možnost si položit i určité obecnější otázky týkající se změn typu společenského uspořádání mezi lety 1967 a 1984. Moje úvahy v tomto směru se budou opírat o korelační, faktorovou a shlukovou analýzu dat z výzkumu vertikální sociální diferenciací a mobility 1967 [Machonin et al. 1969: 81-170] a z již zmíněného šetření 1984 [Šetření 1986], jež mi na mou prosbu laskavě spočítal M. Tuček. Daná empirická báze může mít tři významnější omezení. Prvním je to, že se týká pouze tzv. plně socializované a ekonomicky aktivní populace. Platí to však pro oba srovnávané případy, což je z hlediska komparace korektní. Ovšem místo a společenské funkce ostatních částí společnosti se mohly během sedmnácti let poněkud změnit a my zatím ty změny neznáme a nemůžeme k nim při interpretaci přihlídnout. Druhé omezení by mohlo být skryto v případné částečné neadekvátnosti rekonstrukce některé ze statusových proměnných z roku 1967 na základě poněkud odlišné strukturovaných dat z roku 1984. Tuto možnost bude ještě třeba několika pokusy ověřit. A konečně za třetí mohou určitou úlohu hrát dílčí technické nuance v použitých verzích shlukové analýzy. Já osobně soudím, že tato omezení empirických dat nejsou příliš podstatná a že komparaci lze uskutečnit s dobrou vírou ve validitu a reliabilitu datové báze. Stručně naznačené směry výkladu dat, jimiž se zabývám

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu Doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc., Zelený pruh 24, 147 00 Praha 4.

v dalším textu, jsou ovšem pouze prvním předběžným pokusem o jednu z možných interpretací. Byl bych jen rád, kdyby vyvolaly diskusi a náměty k jiným možným přístupům nejen k uveřejňovaným údajům, nýbrž především k sociální povaze tzv. normalizačního režimu 80. let.

* * *

Tabulka 1. Matice pořadových korelací dílčích statusů

1967					1984					
	VZD	SPMOC	PŘ			VZD	SPMOC	PŘ	MŽS	
ŽS	0,61	0,54	0,44	0,45	KŽS	0,25	0,19	0,07	0,06	0,06
PŘ	0,44	0,43	0,42		MŽS	0,22	0,21	0,23	0,17	
MOC	0,44	0,54			PŘ	0,25	0,23	0,34		
SP	0,65				MOC	0,43	0,46			
					SP	0,60				

Vysvětlení zkratk: VZD = vzdělání, SP = složitost práce, MOC = index profesionálního a politického mocenského postavení, PŘ = příjem, ŽS = index materiální a současně kulturní úrovně způsobu života, MŽS = materiální úroveň způsobu života, KŽS = kulturní úroveň způsobu života.

Zatímco v roce 1967 index životního stylu vytvořený průnikem dvou skalogramů byl založen na empiricky ověřeném faktu vysokého stupně kongruence materiální a kulturní úrovně způsobu života, v roce 1984 dvě obdobně konstruované proměnné vykazovaly prakticky nulovou závislost. Za těchto okolností by konstrukce ukazatele zahrnujícího obě komponenty takového typu byla ryze fiktivní. Chceme-li však uskutečnit analýzu věcně podobných struktur, nemůžeme ani jednu z uvedených dílčích proměnných vynechat a musíme tedy jednotný index životního stylu z roku 1967 pro analýzy dat 1984 nahradit dvěma proměnnými, symbolizujícími zvlášť materiální a zvlášť kulturní úroveň způsobu života. První pohled na obě korelační matice ukazuje, že míra kongruence dílčích statusů a tím konzistence souhrnného sociálního statusu mezi lety 1967 a 1984 podstatně poklesla. To odpovídá historickým a teoretickým předpokladům o československé společnosti osmdesátých let jako antivýkonově sociálně uspořádané [Machonin 1991: 302-306], destratifikované [Matějů 1990] apod.

* * *

Hlubší vhled do struktury statusových komponent umožní srovnání výsledků faktorových analýz obou výchozích korelačních matic. V obou případech jde o faktory po rotaci metodou Varimax.

Tabulka 2. Výsledky faktorových analýz matice dílčích statusů

1967			1984		
	F1	F2		F1	F2
VZD	0,73	0,35	VZD	0,55	0,61
SP	0,60	0,51	SP	0,58	0,55
MOC	0,30	0,67	MOC	0,75	0,19
PŘ	0,36	0,50	PŘ	0,66	-0,05
ŽS	0,66	0,36	MŽS	0,54	-0,01
			KŽS	-0,17	0,85
Vyčerpaná			Vyčerpaná		
variance	31,4 %	24,3 %	variance	32,5 %	24,1 %

To, co se z vertikální struktury společnosti v předvečer Pražského jara 1968 dalo vysvětlit vzájemnými vztahy parciálních statusů (55,7 % vyčerpané variance), bylo možno interpretovat jako uplatnění dvou významných principů, popř. typů diferenciace. První faktor symbolizuje mírnou převahu meritokratického stratifikačního principu (dotázaní většinou dosáhli pracovních pozic přiměřených vzdělání a realizovali životní styl tomu zhruba odpovídající) i jeho omezenost nízkoúrovňovými příjmy a nedemokratickou mocenskou strukturou. Druhý faktor vyjadřuje významnou váhu totalitárně byrokratické mocenské diferenciace a její silnou vazbu na profesionální pozice a příjmovou strukturu. Z těchto a řady dalších údajů jsme mohli potvrdit známou hypotézu o "křížovatce dějin", z níž vycházely dvě možné cesty: ke společnosti výkonově demokratické a rovnostářsky byrokratické [Alan et al. 1990].

"Normalizační režim", nastolený v letech 1969/1970, prosadil v sociální realitě druhou z předvídaných možných trajektorií, a to v podobě extrémně radikální, jak to diktovaly podmínky cizí okupace. Co se odehrálo ve společnosti za patnáct let jeho působení? Dominantním se stal faktor vyjadřující totalitárně byrokratický princip struktury společnosti. Tento princip si podržuje diferenciaci profesionální (jakožto hierarchii řízení), vzdělanostní (jakožto formální předpoklad pro získání pozice v hierarchii) i příjmovou a majetkovou (jakožto víceméně adekvátní systém kompenzací). Je však ve vztahu dokonce mírně záporně závislosti vůči diferenciaci kulturní. Ta naopak tvoří osu druhého významného typu diferenciace (můžeme ji považovat za potlačenou, avšak znovu se rozvíjející strukturu symbolizovanou v roce 1967 prvním faktorem). Je to neoficiální diferenciace kulturní, v níž se kulturnost života výrazně váže na vzdělání (a patrně také na zděděný "kulturní kapitál") a na odborně intelektuální aspekt profesionální pozice při minimální - pouze právě připomenutým odborně intelektuálním aspektem - vazbě na mocenské postavení a nezávislosti na struktuře příjmů a materiální úrovni života.

* * *

Plastičtější a konkrétnější představu o struktuře společnosti přináší typologie konstruované na bázi shlukové analýzy.

V roce 1967 62 % dotázaných patřilo k sociálním vrstvám s relativně více či méně konzistentními statusovými vzorci - 3,6 % k elitní skupině, 8,8 % k horní

střední, 21,3 % k dolní střední a 27,8 % k dolní vrstvě. 48 % dotázaných patřilo k různým inkonzistentním seskupením, v nichž se v mnohotvárných kombinacích nejčastěji kontrastně střetávaly kulturní dimenze statusu (vzdělání, složitost práce a životní styl) s dimenzí mocenskou a příjmovou.

V roce 1984 tomu bylo zcela jinak. I když abstrahujeme na chvíli od té okolnosti, že vzájemná nezávislost kulturní a materiální stránky životního stylu je dodatečným zdrojem statusové inkonzistence, můžeme za konzistentní považovat pouze jednu elitní skupinu 5,6 % dotázaných (pořadové číslo 1 v tab. 3), jednu nevelkou středovou skupinu 3,7 % dotázaných (číslo 7) a za převážně konzistentní dvě varianty dolní vrstvy (číslo 10 14,5 % a číslo 11 23,0 %), lišící se vzájemně tím, že první má velmi nízkou pozici v kulturních aspektech způsobu života a středovou v jeho materiální úrovni, kdežto druhá naopak. (Příčinou budou asi rozdíly věkové a etnické.) Za příslušníky víceméně konzistentních vrstev můžeme tedy považovat nejvýše 46,8 % ekonomicky aktivních mužů. Nejnápadnější přitom je, že celý střed pole, v roce 1967 výrazně stratifikovaný, je vytvářen v roce 1984 téměř výlučně inkonzistentními skupinami. Vedle konzistentní elitní skupiny existuje ještě druhá, kulturní elita (číslo 2 - 7,8 %), vyznačující se statusovou inkonzistencí. Své špičkové postavení ve vzdělání a kulturnosti životního stylu uplatňuje v odpovídajících profesích, avšak s nižší úrovní odměn, s podstatně nižší materiální úrovní života a s velmi nízkou účastí na moci. Místo graduálního uspořádání s dílčími inkonzistencemi máme před sebou polárně vyhracené třídní uspořádání na ose: nevelká vládnoucí skupina (třída) versus poměrně rozsáhlá dolní třída (celkem 37,5 %). V pozadí této převládající struktury však většina společnosti vytváří inkonzistentní seskupení nesoucí pečeť doznívajícího historického vývoje a předznamenávající vývoj následující.

Tento stav odpovídá naší představě o Československu 80. let jako destratifikované společnosti antimeritokratického charakteru s dominancí "nové třídy", s probíhajícím procesem relativní pauperizace (ve srovnání s vyspělými zeměmi) a současně s prosazováním nové sociokulturní diferenciace, která rozkládala systém zevnitř.

Srovnání tohoto stavu se stavem společnosti v roce 1967 je dalším příspěvkem k diskusi o sociální struktuře Československa ke konci 60. let [Boguszak, Gabal, Matějů 1990; Machonin, Petrusek 1991]. Ukazuje totiž, že v letech 1970-1984 skutečně došlo k podstatným změnám sociálního uspořádání ve smyslu destratifikace společnosti a že při plném pochopení významu těch charakteristik, jež jsou oběma analyzovaným stavům společné, nelze mezi ně v žádném případě položit rovnítko.

* * *

Rozbor sociální struktury poloviny 80. let nám může prozradit mnohé i o zdrojích a aktivních silách následného sociálního pohybu, jenž vyvrcholil koncem roku 1989. To je však rozsáhlá problematika, již není možné se podrobně zabývat ve stručné zprávě o empirickém výzkumu. Abych však k jejímu řešení přispěl alespoň určitou základní informací, připojím schematický přehled a charakteristiku jedenácti shluků, jejichž existenci jsme v souboru z roku 1984 zjistili.

Tabulka 3. Přehled sociálních seskupení 1984 zjištěných analýzou shluků

Středová pozice shluku na škále 1 - 6									
Pořadí	% N	Průměr všech škál	VZD	SP	MOC	PŘ	MŽS	KŽS	K/I
1.	5,6	2,15	1,6	2,7	2,5	2,4	2,0	1,7	K
2.	7,8	2,75	1,5	2,5	4,5	2,8	3,5	1,7	I
3.	3,3	2,78	1,6	2,8	2,2	2,1	3,6	4,4	I
4.	4,3	3,07	1,9	3,2	4,0	3,0	1,8	4,5	I
5.	8,4	3,58	4,6	4,6	5,0	2,7	2,3	2,3	I
6.	9,6	3,60	2,7	4,0	5,4	2,5	2,5	2,0	I
7.	3,7	3,75	4,4	3,7	3,2	3,3	3,5	4,4	K
8.	12,2	3,97	3,7	4,5	5,4	2,4	4,7	3,1	I
9.	7,6	3,98	2,4	3,4	4,8	4,7	4,4	4,2	I
10.	14,5	4,50	4,7	4,8	5,6	4,2	2,9	4,8	PK
11.	23,0	4,60	4,7	4,7	5,6	4,9	4,8	2,9	PK

Poznámky: Pozice 1 = nejvyšší, 6 = nejnižší. Shluky jsou seřazeny podle aritmetického průměru všech dílčích středových pozic. K/I = konzistence/inkonzistence; PK = vzorce převážně konzistentní.

V příloze ještě uvádím některé doplňující identifikace shluků poukazem na ty sociální skupiny, jež jsou v nich zastoupeny výrazně častěji než v průměru souboru.

Uvedená data umožňují např. poukázat na určitá seskupení, která v následujících politických střetech, jež vyvrcholily v listopadu 1989, mohla mít důvody zaujímat relativně vyhraněná stanoviska a v určitých situacích se aktivizovat na té či oné "straně barikády".

Zjevné důvody k zaujímání prorežimního stanoviska mohlo mít konzistentní seskupení (č. 1), v němž také převažují političtí aktivisté střední generace s vyšším podílem Čechů. Jsou to typičtí představitelé nové elity normalizačního režimu, kteří už mají i odpovídající vzdělání a odpovídající kulturní návyky.

Ještě vyšší průměrný podíl na moci, a také vysoké příjmy (!) má inkonzistentní seskupení č. 3, vyznačující se nižší kulturností. Zde je nejvyšší podíl politických aktivistů, vyšší věkový průměr však prozrazuje, že jde o předvoj normalizačního režimu, patrně někdejší "zdravé jádro" sedmdesátého roku. Potenciálně prorežimní mohla být i nevelká skupina č. 9, představující kvalifikovanou a politicky nejvíce angažovanou špičku dělníků a části středního technického personálu. Ani jedno z obou nejnižších dělnických seskupení nemělo příliš mnoho důvodů k podpoře režimu (viz vysoký podíl nekomunistů), ale konzistentnost jejich postavení nevytvářela přitom žádné výrazné stimuly ani k iniciování odporu proti režimu.

Příloha. Přehled doplňujících identifikací
(častěji než v průměru zastoupené)

I d e n t i f i k a ě

Pořadové číslo	Profese	Předpokládané vzdělání	Sebezařazení	Charakter práce	Vlastnický sektor
1.	Střední technici i netechnici, vyšší odborníci (61,3%)	VŠ (56,7%), věd.(4,6%), ÚSO (30,3%), SVŠ	Technik (57,3%), inteligent (25,6%), úředník	Duševní nevýrobní (58,8%) i výrobní (36,9%)	Státní
2.	Střední technici i netechnici, vyšší odborníci (62,6%)	VŠ (58,3%), věd.(3,5%), ÚSO (26,5%), vyšší odborné	Technik (49,5%), inteligent (35,9%), úředník	Duševní nevýrobní (64,9%) i výrobní (29,8%)	Státní
3.	Střední technici i netechnici, vyšší odborníci (58,1%)	VŠ (56,0%), ÚSO (32,1%), SVŠ, vyšší odborné	Technik (54,9%), inteligent (22,1%), úředník	Duševní nevýrobní (53,1%) i výrobní (43,8%)	Státní
4.	Střední technici i netechnici, vyšší odborníci, dělníci s maturitou	ÚSO (45,3%), VŠ (32,4%), SVŠ, vyšší odborné	Technik (54,9%), úředník (16,3%), inteligent (11,4%)	Duševní nevýrobní (46,7%) i výrobní (33,3%)	-
5.	Kvalifikovaní (58,8%) i nekvalifikovaní dělníci (23,2%)	Vyučení plus specializace (43,1%), vyučení (28,8%), základní (15.0%)	Dělník (76,7%), provozní pracovník, rolník	Fyzická výrobní (63,4%), fyzická nevýrobní (23,7%)	-
6.	Střední technici i netechnici, dělníci s maturitou	ÚSO (26,0%), SO, SVŠ	Technik (23,6%), úředník	Duševní nevýrobní - jinak všechny kategorie	-
7.	Dělníci služeb (21,6%)	SO (8,6%) - jinak všechny stupně	Provozní pracovník	Duševní výrobní (27,5%), jinak všechny kategorie	-

sociálních seskupení 1984
(sociální skupiny)

n í p r o m ě n n é

Odvětví	Politická příslušnost	Věk	Sídlo	Republika
Věda, školství, kultura, zdravotnictví, správa, ostatní nevýrobní	Funkcionáři (45,4%), řadoví komunisté (21,0%)	Mladší a starší střední generace	Města 100 tis. + (33,2%) a 10-100 tis. (40,9%)	ČR (73,8%)
Věda, školství, kultura, zdravotnictví, správa, ostatní nevýrobní	-	Starší střední (34,6%) a starší generace	Města 100 tis. + (37,1%) a 10-100 tis. (42,3%)	-
Těžký průmysl, správa, ostatní nevýrobní	Funkcionáři (59,5%)	Starší střední generace (44,6%)	Města 10-100 tis. + (48,7%)	-
Strojírenství a elektrotechnika, správa	Funkcionáři (19,0%), řadoví komunisté (19,0%)	-	Města 100 tis. + (27,5%)	ČR (73,7%)
Těžký průmysl	-	Mladší střední generace (53,8%)	Města 10-100 tis. (38,9%)	ČR (79,3%)
Služby, věda, školství, kultura	Nekomunisté (84,9%)	Mladá generace (55,6%)	Města 100 tis. +	-
Obchod	-	-	Agglomerované obce (7,2%)	-

I d e n t i f i k a č

Pořadové číslo	Profese	Předpokládané vzdělání	Sebezařazení	Charakter práce	Vlastnický sektor
8.	Kvalifikovaní dělníci (62,4%), dělníci s maturitou	Vyučení plus specializace (39,0%), vyučení (31,6%)	Dělník (78,2%)	Fyzická výrobní (63,5%)	Státní
9.	Střední technici (29,1%) i netechnici, dělníci služeb, dělníci s maturitou	ÚSO (46,5%)	Technik (45,1%), úředník	Duševní nevýrobní (32,7%) i výrobní (29,8%)	
10.	Kvalifikovaní (53,3%) i nekvalifikovaní (27,2%) dělníci, zemědělci (13,7%)	Vyučení se specializací (46,0%), vyučení (30,9%), základní (17,1%)	Dělník (84,7%), provozní pracovník, rolník	Fyzická výrobní (62,6%) i nevýrobní (32,7%)	Družstevní (13,7%)
11.	Kvalifikovaní (53,6%) i nekvalifikovaní (29,1%) dělníci, zemědělci	Vyučení se specializací (37,7%), vyučení (36,7%), základní (15,5%)	Dělník (85,4%), rolník	Fyzická výrobní (64,9%) i nevýrobní (30,6%)	Družstevní (9,8%)

n í p r o m ě n n é

Odvětví	Politická příslušnost	Věk	Sídlo	Republika
Těžký průmysl, doprava a spoje	Nekomunisté (81,9%)	Mladá (32,9%) a mladší střední (48,0%) generace	-	-
Strojírenství a elektrotechnika, zemědělství	Komunisté	Mladá generace (36,2%)	-	SR (40,4%)
Zemědělství (26,4%)	Nekomunisté (87,8%)	Mladší střední generace (46,4%)	Aglomerované a střediskové obce, vesnice (33,7%)	-
Zemědělství (18,0%), stavebnictví (17,3%), ostatní průmysl, služby	Nekomunisté (89,5%)	Starší střední generace (36,8%)	Střediskové obce, vesnice (29,6%)	SR (42,8%)

Takové stimuly jsou ovšem zjevné u inkonzistentního seskupení č. 2, o němž jsme se již zmínili. Vzhledem k nižšímu mocenskému postavení tu nepřekvapuje ani vyšší kulturnost ani nižší příjmy. Vyšší věkový průměr prozrazuje, že tu asi bude vysoký podíl aktivistů demokratických reforem šedesátých let a pravděpodobně jádro tehdejší latentní opozice.

K němu se výrazně druzí dosti početné seskupení č. 6 (9,6 %), jehož převládající střední odborné vzdělání se nerealizuje v odpovídajících profesních pozicích a jehož podíl na moci je minimální. Současně však tito lidé dosahovali slušných příjmů i materiálních standardů a vysoké kulturní úrovně. Vysoký podíl nekomunistů a značné mládí předurčovalo tuto skupinu k dynamické roli, kterou o pět let později jako součást neuspokojené mladší střední generace sehrála v roce 1989.

Vidíme tedy zárodečné kontury polarizace sil, která nutně musela nastat po dalších pěti letech zaostávání za světem a zmařených nadějí v reformu. Do té však již zasáhla i nová skupina nespokojenců, kteří v roce 1984 pro své mládí nemohli být ještě předmětem výzkumu.

Je zřejmé, že uveřejněním obou přehledů a stručného komentáře z jednoho zvoleného aspektu práce na důkladné analýze dat teprve počíná. Je jen škoda, že ji nebylo možné v tomto směru zahájit již v průběhu osmdesátých let, kdy mohla přinést zajímavé podněty pro sociální prognózování.

PAVEL MACHONIN vedl v 60. letech tým zabývající se výzkumem sociální stratifikace a mobility československé společnosti, jehož terénní fáze proběhla koncem roku 1967 a základní analýza byla publikována v knize Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace. [1969]. Po nucené přestávce v období "normalizace" zahajuje po listopadu 1989 aktivity k znovuvybudování Ústavu sociálně politických věd Univerzity Karlovy, kde pracuje na problematice transformace sociální struktury Československa. Po roce 1989 publikoval práci Sociální struktura Československa v předvečer pražského jara 1968 a řadu článků v Sociologickém časopise [SČ 26: 129-145, 241-248, 326-330; SČ 27: 299-318, 666-669].

Literatura

- Alan, J. et al. 1990. "Československá společnost po dvaceti letech." *Sociologický časopis* 26: 129-145.
- Boguszak, M., I. Gabal, P. Matějů 1990. "Ke koncepcím vývoje sociální struktury v ČSSR." *Sociologický časopis* 26: 168-186.
- Machonin, P. 1991. "Poznatkové, teoretické a metodologické předpoklady výzkumu transformace sociální struktury československé společnosti." *Sociologický časopis* 27: 299-318.
- Machonin, P. et al. 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: EPOCHA.
- Machonin, P., M. Petrusek 1991. "Ještě jednou ke koncepcím vývoje sociální struktury v Československu." *Sociologický časopis* 27: 90-96.
- Matějů, P. 1990. *Stratification System and Economy in the Period of Transition. Economic aspects of "de-stratification" in former state socialist countries - the case of Czechoslovakia*. Praha: SoÚ ČSAV.
- Šetření třídní a sociální struktury obyvatelstva ČSSR v roce 1984. *Informace pro uživatele datové báze*. 1986. Praha: SoÚ ČSAV.

Summary

In 1991 an associate of The Institute of Sociology of the Czechoslovak Academy of Sciences, Milan Tuček, worked out a preliminary comparative analysis of the results of our empirical surveys of Czechoslovak social structure in 1967 and 1984. As the base for his analysis Milan Tuček, using data from the survey of 1984, created a male sample that was an analog of that of 1967, and then he constructed, from the empirical data, all five basic status dimensions we used for analysis in 1967 (education, complexity of work, power position, income, lifestyle) in such a shape that enables comparison between the two studies. In his correlation analyses he found that in 1984 it is not possible to conceive of "lifestyle" as a unified status dimension in which material aspects are congruent with cultural level of leisure activities, as was the case in 1967, because these two components are no longer correlated with one other. The essential result of the research of 1967 -- that there is a congruence of education, complexity of work and "unified" lifestyle -- is thus not valid in 1984. Serious comparison of the research findings of 1967 and 1984 is possible only under the condition that "lifestyle" is observed in the continuing research as two different variables: "material standard of lifestyle" and "cultural level of lifestyle". At my request, Dr. Tuček prepared corresponding factor and cluster analyses.

The data from 1967 and 1984 which I include in my article clearly demonstrate a moderate domination of the meritocratic stratification principle in 1967 on the one hand, and considerable influence of the bureaucratic-egalitarian principles as a main source of status inconsistency on the other hand. After fifteen years of the functioning of the "normalization" regime, the totalitarian-bureaucratic principle clearly dominates entirely, and makes professional, formal educational, as well as income and standard of living, differentiation subordinate to it. This does not preclude, however, a certain "behind the back" cultural differentiation of lifestyle, which is linked with particular aspects of education (and obviously also inherited "cultural capital" as well as general cultural level of information) and with the professional aspects of occupational position. This differentiation is, however, in sharp contrast with power position, income and material standard.

The cluster analysis reveals, in comparison with 1967, a remarkable decline in stratification. At that time 62 % of the sample belonged to the four basic more-or-less consistent strata. Even leaving aside, in 1984, that the material standard and cultural level of lifestyle obviously are sources of inconsistency, one can consider being consistent only the upper stratum of 5,6 % of the sample and, at the other pole, the two lowest strata (37,5 %) and a minor remainder of the lower middle stratum of 3,7 %, totalling only 46,8 % of the so-called fully socialized male population. 7,8 % represent a group on the level of an elite in education, profession and lifestyle, which at the same time is characterized by a relatively lower income level, a much lower material standard and a minimal share of power. The entire middle grouping, in which relatively consistent upper- and lower-middle strata prevailed, splintered in 1984 into highly inconsistent groups, the main sources of inconsistency being power position, income, material standard and cultural level.

This state fully corresponds with our image of a destratified society with an antimeritocratic character and the dominance of the "new class," and with a process of relative pauperization and, at the same time, with some progress in cultural differentiation, destructing the system from inside.

A detailed description of the results of the cluster analysis of the partial social statuses and of the identification of the clusters is attached. This affords the possibility of analyzing the different social groups from the standpoint of their tendency to support the political system or their tendency to be in opposition to it.